

Bas Jongenelen
Elmer bij de psychiater
Een psychologisch onderzoek in Gerard
Reves Werther Nieland

Literatuur en psychologie hebben veel met elkaar te maken: net als in het echte leven lopen er in romans mensen rond die iets kunnen mankeren. Door romanpersonages te analyseren als echte personen kunnen er opmerkelijke conclusies getrokken worden. In dit artikel zal de figuur Elmer uit Gerard Reves novelle Werther Nieland gediagnostiseerd worden met behulp van het psychiatrisch model DSM-IV. Het zal blijken dat op Elmer de notie van de zogeheten schizotypische persoonlijkheidsstoornis van toepassing is.

Diagnostic Manual of Mental Disorders, deel IV is een psychiatrisch classificatiesysteem dat zijn werkzaamheid in de praktijk heeft bewezen. Een van de kenmerken van de DSM is de karakterologie van verschillende persoonlijkheidsstoornissen. Er worden er tien onderscheiden, ieder met zijn eigen criteria en omschrijving. Hierdoor kan er vrij precies omschreven worden wat een patiënt mankeert. DSM-IV onderscheidt de volgende tien persoonlijkheidsstoornissen:

- de paranoïde persoonlijkheidsstoornis;
- de schizoïde persoonlijkheidsstoornis;
- de schizotypische persoonlijkheidsstoornis;
- de antisociale persoonlijkheidsstoornis;
- de borderline persoonlijkheidsstoornis;
- de theatrale persoonlijkheidsstoornis;
- de narcistische persoonlijkheidsstoornis;
- de ontwijkende persoonlijkheidsstoornis;
- de afhankelijke persoonlijkheidsstoornis;
- de obsessieve-compulsieve persoonlijkheidsstoornis;
- de persoonlijkheidsstoornis niet anders omschreven.

Volgens René Wellek & Austin Warren (1973, p. 81) is de psychologische benadering van personages in een roman de

enige werkelijke psychologische studie van literatuur. Psychologie tussen roman en lezer, psychologie van de schrijver, en psychologie van de creativiteit vallen buiten het domein van het onderzoek naar en in literatuur. Dit onderzoek naar de psychologische stoomis van de figuur Elmer valt dus, volgens de definitie van Wellek & Warren, binnen het literatuuronderzoek. Echter, als we in het specifieke geval van Elmer een juiste diagnose willen stellen, moeten we eerst uitgaan van twee aannamen.

Twee aannamen

De eerste aanname die noodzakelijk is voor het slagen van een diagnose, is de aanname dat we de verteller van *Werther Nieland* als patiënt zien. In dit gedachte-experiment vertelt de patiënt over zijn jeugd, als het ware tijdens een sessie na de vraag: 'Wat herinnert u zich uit uw jeugd dat een grote indruk op u gemaakt heeft?' Hierop vertelt Elmer van zijn belevenissen, beginnend bij een woensdagmiddag in december.

Het verhaal *Werther Nieland* zien we dus niet per se als een ziektegeschiedenis, als wel als de weergave van een associatieproces van een psychische patiënt. Net als in Rümke (1972) en in De Jonghe (1990) wordt hier een romanfiguur bekeken als ware hij een mens van vlees en bloed. Het verschil hier is, dat niet naar het gedrag en de belevenissen van de hoofdpersoon *tijdens het verhaal* gekeken wordt, maar dat het bij de diagnose en analyse draait om de uitspraken die de patiënt / romanfiguur doet *tijdens een sessie waarin hij vertelt over zijn jeugd*. Dat zo'n benadering, de psychische analyse van een romanfiguur, geen problemen geeft, verwoordt Baruch Hochman zo:

What they [personen en personages, BJ] have in common is the model, which we carry in our heads, of what a person is. Both characters and people are apprehended in approximately the same terms. (Hochman, 1985, p. 7)

Fictieve personages kunnen, net als bestaande mensen, neurotisch, psychotisch of anderszins gestoord zijn, door bijvoorbeeld een persoonlijkheidsstoomis. Fictieve en echte personen lopen niet zo veel uiteen. Het is dus goed mogelijk een romanfiguur te

bekijken als een bestaand persoon. We kunnen een romanfiguur psychisch analyseren en een diagnose stellen over zijn of haar gesteldheid.

Als we een diagnose willen stellen, kunnen we het beste gebruik maken van moderne psychologische methoden. En indien we deze kennis toepassen op fictie, kunnen er opmerkelijke conclusies getrokken worden. Net als De Jonghe (1990) vindt Berman (1990) het nodig in de studie naar literatuur aandacht te besteden aan de psychologie van fictieve personages, ook om meer te weten te komen over de psychologie zelf. Schrijvers lopen namelijk dikwijls vooruit op de wetenschap.

Louis Couperus beschreef in *Eline Vere* een vrouw die lijdt aan een enkelvoudige, chronische depressie in engere zin met vitale kenmerken (De Jonghe, 1990, p. 27) en aan de combinatie van een theatrale, narcistische en borderline persoonlijkheidsstoomis (De Jonghe, 1990, p. 44). In tegenstelling tot Simon Vestdijk die hier geen oog voor heeft en één en ander afdoet als een modegril van 'de tere poppetjes uit de negentiger jaren, die aan hun decadent milieu en avontuurloos bestaan verplicht waren neurotisch te zijn.' (Vestdijk, 1977, p. 106) Zoals we later zullen zien, is dit niet de enige keer dat Vestdijk er flink naast zit.

Jeffrey Berman heeft ontdekt dat de Britse literatuur in de negentiende en begin twintigste eeuw enkele voorspellende personages heeft voortgebracht. Hij toont aan dat sommige romanfiguren uit die tijd ziektebeelden vertonen die wij hedentendage kunnen definiëren met DSM:

Frankenstein, Wuthering Heights, Great Expectations, The Picture of Dorian Gray, Jude the Obscure, Sons and Lovers and Mrs. Dalloway all contain characters who exhibit the elements of narcissism defined by DSM-III [de voorloper van DSM-IV, BJ]: grandiosity; exhibitionism and the need for constant attention and admiration; emotional shallowness, hostility, or indifference to the feelings of others; and severe disturbance in their interpersonal relationships. (Berman, 1990, p. 49)

Door het psychologische model DSM-IV toe te passen op *Werther Nieland*, ontstaat de mogelijkheid een genuanceerdere interpre-

tatie van de hoofdpersoon te maken: Elmer blijkt niet 'gewoon gek' of 'vreemd' of 'raar' te zijn. Er is meer aan de hand. De psychologie als deel van de kennis van de wereld heeft geholpen met de interpretatie van de hoofdpersoon.

De andere aanname die voor een goede analyse noodzakelijk is, is dat het verhaal *Werther Nieland* geen verslag is van de bezigheden van een elfjarige jongen, maar een vertelling zoals een volwassen man zich zijn jeugd herinnert. Aan het woord is een volwassen man die vertelt over zijn jeugd. Deze man, Elmer, geeft weer wat er op zich dat moment in zijn hoofd afspeelt. Het gedrag van de elfjarige Elmer is niet zoals het werkelijk geweest was, maar wordt weergegeven zoals de oudere Elmer het zich herinnert, inclusief allerlei projecties. We nemen dan aan dat bijvoorbeeld het paranoïde gedrag niet werkelijk van de jongere Elmer is, maar dat de beschrijving van dat gedrag meer zegt over de oudere Elmer. H.A. Gomperts zegt over de twee-Elmers-situatie:

Ik heb al gewezen op de dubbelheid van het ik, dat zowel het 11-jarige jongetje in zijn handelingen is als de beschrijvende 'ik' van later. Hij zegt: ik was toen elf jaren oud. 'Ik kon niets meer bedenken om te doen en begaf me naar Dirk Heuvelberg.' In deze zin is de oudere Elmer aan het woord, maar hij verplaatst zich in zijn herinneringen in zijn vroegere, 11-jarige zelf. [...] Het is de oudere Elmer die de zinloos lijkende destructieve handelingen van zijn 11-jarige zelf beschrijft. (Gomperts, 1989, p. 304)

Simon Vestdijk (1981) vindt dat het gedrag van Elmer volstrekt normaal. Vestdijk loopt met deze conclusie geheel uit de pas met andere essayisten en onderzoekers. Het enige wat Elmer mankeert, is dat hij een 'tikje mythomaan' is. Een conclusie die, zoals later zal blijken uit dit onderzoek, lang niet ver genoeg gaat.

De schizotypische persoonlijkheidsstoornis van Elmer

Er is één aspect van het gedrag van Elmer dat erg in het oog springt: zijn betrekkingsideeën. Elmer ziet verbanden tussen zaken waar een 'normaal' mens geen samenhang zou zien. Een mooi en duidelijk voorbeeld hiervan is te vinden op pagina 61:

'De dag heeft drie tekenen,' zei ik bij mezelf: ik meende dat het dansen van Werthers moeder, het terugvaren van de brandende doos en Maartens verhaal over de doodsbeneden op een geheime wijze met elkaar in verband stonden.

Dit citaat geeft goed aan dat de wereld van Elmer een geheimzinnige is, vol geheimen en verborgen tekens. Elmer is ervan overtuigd dat hij door middel van magie en bezweringen de tekens kan verklaren en de wereld naar zijn hand kan zetten.

Mensen die zulke sterke betrekkingsideeën en magische gedachten hebben, zijn dikwijls mensen die een zogenaamde schizotypische persoonlijkheidsstoornis hebben. Het vermoeden is dat dit inderdaad het geval is bij Elmer. Mensen met een schizotypische persoonlijkheidsstoornis zoeken vaak behandeling voor de bijbehorende symptomen van angst, depressie en andere niet-sporende affecten. Dit doen zij eerder dan dat ze behandeling zoeken voor de karaktertrekken (criteria) van de schizotypische persoonlijkheidsstoornis zelf.

Het belangrijkste onderdeel van de schizotypische persoonlijkheidsstoornis is een doordringend en zich herhalend patroon van sociale en interpersoonlijke mankementen, gemarkeerd door een acuut oncomfortabel-voelen-met, en een verminderde capaciteit voor hechte relaties met anderen, alsook een patroon van cognitieve en perceptuele storingen en eigenaardig gedrag. Dit patroon wordt voor het eerst zichtbaar aan het begin van de puberteit en wordt in bijna iedere context waarneembaar.

In de DSM-IV zijn negen criteria beschreven om een schizotypische persoonlijkheidsstoornis te beschrijven. Deze criteria worden geparafraseerd van Derksen (1993) en Koster van Groos (1995). Ieder criterium zal in de tekst van *Werther Nieland* aangewezen worden.

Criterium 1

Mensen met een schizotypische persoonlijkheidsstoornis hebben vaak betrekkingsideeën. Hierbij kunnen we denken aan incorrecte interpretaties van toevallige gebeurtenissen en aan externe incidenten die voor de patiënt een bijzondere en ongewone betekenis krijgen. De schizotypische persoonlijkheid heeft

betrekkingsideeën, doch geen betrekkingswanen. De patiënt relaties tussen dingen die niets met elkaar te maken hebben.

Ik begreep dat de kleine dieren, die elkaar immers alles vertelden, mij het ongeval hadden berokkend. (p. 11)

Elmer heeft zich in zijn vinger gesneden bij de uitvoering van executies van stekelbaarsjes en ziet hier een verband tussen. De stekelbaarsjes zijn geheime waterkoningen die hem in het ongeluk willen storten. Zij nemen wraak door Elmer zich in zijn vinger te laten snijden.

Wel zag ik in dat het onmogelijk moest zijn alles wat er gebeurde te begrijpen en dat er dingen waren, die raad-selachtig bleven en een mist van angst deden opstijgen. (p. 22)

Alles wat gebeurt, moet gebeuren met een reden. Dat die reden niet altijd voor Elmer even duidelijk is, doet niets af aan het feit dat de gebeurtenissen met elkaar in een raadselachtig verband staan. Zoals in dit citaat:

Ik hield het voor mogelijk dat het in het vuur werpen van de brief en het neerstorten van het water met elkaar in een toverachtig verband stonden, maar kon het niet begrijpen (p. 31)

Zo zijn er nog meer vindplaatsen aan te geven van magisch denken, maar hier ontbreekt het de ruimte dat ook daadwerkelijk te doen. Er is echter wel aangetoond dat Elmer aan criterium 1, dat van de betrekkingsideeën, voldoet.

Criterium 2

Het tweede criterium van de schizotypische persoonlijkheidsstoomis is dat de patiënt eigenaardige overtuigingen heeft en magisch denkt. Dit magisch denken is strijdig met de geldende (sub-)culturele normen en waarden. Men denke bijvoorbeeld aan bijgelovigheid, geloof in persoonlijke banden met God of goden (zonder dat dit leidt tot godsdienstwaan), geloof in een eigen

godsdienst, geloof in helderziendheid, telepathie, of een 'zesde zintuig'. Bij kinderen, pubers en adolescenten zijn het met name bizarre fantasieën en preoccupaties.

Het magische denken blijft in *Werther Nieland* niet beperkt tot denken alleen, maar Elmer gaat verder en voert ook magische handelingen en rituelen uit:

'We moeten naar buiten,' zei ik, 'de plechtigheid begint.' We zochten het dode dier [een spreeuw, BJ] op, waarna ik een houtvuur aanlegde. Hierop verbrandde ik het lichaam, waaruit bruisende, bruine sappen opborrelden. Er bleef een verkoolde klomp over, die vreemd geurde; ik deed hem in een bootvormig dadeldoosje. In een aarden heuveltje, dat ik snel oprichtte, groef ik een doodlopende tunnel, waarvan ik de wanden met plankjes versterkte: hierin schoof ik het doosje naar binnen; na de opening te hebben gesloten bestrooide ik het topje van de heuvel met fijne kolenas. 'De geheime vogel is in de aarde gegaan,' zong ik bij mezelf. Ik herhaalde deze zin vele malen, maar dorst hem niet hardop uit te spreken. (p. 23)

Ook voor criterium 2 zijn meer citaten te geven, die om ruimte-technische redenen hier achterwege blijven. Aangetoond is dat Elmer voldoet aan het tweede DSM-IV-criterium van de schizotypische persoonlijkheidsstoomis.

Criterium 3

Onder het derde criterium worden ongebruikelijke zintuiglijke waarnemingen verstaan, inclusief illusies die betrekking hebben op de lichamelijkeheid. Als Elmer kennis maakt met Werther, neemt hij Werther goed in zich op. Hij ziet alle onvolkomenheden in zijn gezicht en komt tot de conclusie dat het lichaam van Werther niet menselijk is:

'Hij is een dier dat snoept,' zei ik bij mijzelf, 'dat weet ik.' (p. 8)

Op de zolder waar Elmer vaak verblijft, ziet hij op een bepaald moment zijn eigen schaduw op de muur, die hij niet als zodanig onderkent:

Er woei tocht binnen, die de kaarsvlam in wiegeling bracht, zodat de schaduw van mijn hoofd werd heen en weer geslingerd over het witte muurvlak. Hij leek op een grote zwarte vogel die geen vleugels had, maar door geheimzinnige kracht toch kon vliegen en op mij wachtte om mij kwaad te doen. (pp. 48-49)

Hoewel de citaten minder overtuigend zijn dan die van de eerste twee criteria, is toch aangetoond dat ook aan het derde criterium is voldaan.

Criterium 4

Het vierde criterium is dat de schizotypische persoonlijkheid een eigenaardige gedachtegang en spraak heeft. Te denken valt aan vage formuleringen en wijdlopig, metaforisch, veel te nauwkeurig of stereotiep taalgebruik. Igor Cornelissen (1981) heeft al aangetoond dat Elmer graag het jargon van de communistische partij bezigt. Hoewel Derksen (1993) in zijn criteria geen gewag maakt van communistisch taalgebruik, valt dit mijns inziens wel degelijk onder het vierde criterium.

Elmer maakt een mooie vergelijking, een die een doorsnee elfjarige niet zo snel verzinnen zou:

'De stilte zeilt als een schip,' dacht ik. (p. 36)

Een staaltje van categorische twijfel wordt tot uiting gebracht in het spraakgebruik:

'Ben jij bij Werther op school?' vroeg zijn vader. 'Nee,' antwoordde ik, 'ik ben een vriend, *geloof ik*.' (p. 18, cursivering van mij, BJ)

Dit *geloof ik* duidt uiteraard ook op onzekerheid in intermenselijke relaties, en komt terug in criterium 8: de patiënt heeft geen

intieme vrienden. Ook spreekt Elmer graag zoals het geschreven woord:

'[...] er was iemand die de club kapot wou maken: die zaaide tweedracht.' (Deze laatste uitdrukking had ik kort tevoren ergens gelezen.) (p. 63)

En metaforisch taalgebruik is ook een vorm waarin Elmer zich thuis voelt:

'Ik ben in het Betoverde Kasteel,' schreef ik met een potlood op de achterkant van het papier, 'maar het is het woonschip van de Dood. Dat weet ik: het gaat in de diepte zinken.' (p. 48)

Ook aan het vierde criterium van de schizotypische persoonlijkheidsstoornis voldoet Elmer.

Criterium 5

Mensen met een schizotypische persoonlijkheidsstoornis zijn dikwijls achterdochtig; er kan zelfs paranoïde ideeënvorming optreden (bijvoorbeeld het idee dat collega's achter de rug van de patiënt om hem of haar proberen zwart te maken bij de werkgever.)

Omdat Elmer sterk gelooft in tekenen en in de mogelijkheid van magie, ligt het voor de hand dat hij denkt dat de magie zich tegen hem keren kan. Hij voorziet samenzweringen tegen de clubs die hij opricht en tegen hemzelf. Elmer koestert verdenkingen jegens de vader van Werther, die kwaad zal worden als blijkt dat Elmer niets van Esperanto begrijpt.

(Ik geloofde dat hij dan mij er iets uit zou gaan voorlezen, en als ik het niet begreep, in een ton of zak zou opsluiten.) (p. 22)

In iedere situatie kan de vijand zich openbaren en kwaad aanrichten. Het is dus zaak alles goed geheim te houden, opdat niemand iets te weten komt.

'Dat moet je niet doen,' zei ik met klem, 'want het is een geheim. Dan kunnen vijanden het te weten komen en die gaan ons volgen.' (p. 23)

Vijanden dienen gestraft te worden. Wie de club ten gronde wil richten, zal dat bezuren.

'Jij bent een vijand van de club,' zei ik. 'Je moet gebonden.' (p. 26)

Elmer voldoet, ook al zijn hier niet alle bewijsplaatsen getoond, ruimschoots aan het criterium van de achterdocht en de paranoïde ideeënvorming.

Criterium 6

Het zesde DSM-IV-criterium met betrekking tot de schizotypische persoonlijkheidsstoornis is beperkt of onaangepast affect. We denken hierbij aan een beperkt medeleven met anderen of een 'matte' gemoedstoestand. Het is voor patiënten niet mogelijk te beschikken over de gehele reeks van affecten en interpersoonlijke conversatievermogens voor succesvolle interacties. De persoon spreekt doorgaans stijf, ongewoon, of enigszins gemaakt.

Elmer is dikwijls bedroefd en melancholisch. Het leven gaat vaak langs hem heen en hij kan zich niet inleven in anderen. Dat Elmer hier geregeld last van heeft, blijkt uit de volgende citaten:

Hij legde mij de spelregels uit, maar ik luisterde slechts oppervlakkig en tuurde zijdelings naar buiten [-]. (p. 20)

'We moeten zorgen dat het een goede club wordt,' zei ik nog dof. (p. 28)

'Ik moet nog huiswerk maken,' zei ik dof. (p. 36)

'Ja, het was wel lolliq,' zei ik mat en ging naar de zolder. (p. 75)

Hoewel de citaten, net als bij het derde criterium, zeer zeker niet overdadig genoemd kunnen worden, is toch aangetoond dat Elmer ook aan het zesde criterium voldoet.

Criterium 7

De patiënt met de schizotypische persoonlijkheidsstoornis heeft een vreemd, zonderling of eigenaardig gedrag of uiterlijk. Of Elmer een zonderling uiterlijk heeft, blijkt niet uit de tekst van *Werther Nieland*. Wel is zijn gedrag vreemd te noemen, er van uitgaande dat we ook zijn sadistisch optreden als vreemd bestempelen.

Ik kreeg het verlangen hem op een of andere wijze te kwellen of geniepig te bezeren. (p. 8)

Zijn sadistische neigingen zijn onbedwingbaar:

Ik ging dicht bij Werther staan en maakte, zonder dat een van beiden het kon zien, half ingehouden stompbewegingen in zijn richting. (p. 9)

Elmer achtervolgt Werther enige tijd en laat hem daarna schrikken waarbij Werther ten val komt:

Hij bleek zijn handpalmen een beetje geschaafd te hebben. Ik verontschuldigde me en verklaarde, dat het per ongeluk was gebeurd, maar in werkelijkheid was ik over zijn verwonding voldaan. (p. 79)

Met name het sadistische gedrag is vreemd te noemen, maar minstens zo opmerkelijk is de actie om Werther alleen achter te laten bij Elmers tante. Een vrouw die Werther nog nooit eerder gezien heeft.

Kinderen met een schizotypische persoonlijkheidsstoornis, of die een schizotypische persoonlijkheidsstoornis aan het ontwikkelen zijn, zijn door hun vreemde gedrag voor andere kinderen een gemakkelijke prooi om te pesten. Ook Elmer trekt pestgedrag aan. Als hij Werthers moeder op straat ziet dansen, bukt hij zich om niet gezien te worden, maar hij blijft in deze

vreemde houding staan, ook nadat mevrouw Nieland al meegenomen is.

Ik was, hoewel het niet meer nodig was, werktuiglijk gebukt achteraan blijven staan. Een meisje gaf mij een duw, zodat ik omviel. 'Je zit zeker potje te poepen,' zei ze. Van Werthers woning was de deur dichtgegaan. Ik liep langzaam een paar passen weg en holde toen naar huis. Ik begreep dat ik veel zou moeten nadenken. (p. 60)

Ook aan criterium zeven, de vertoning van zonderling of eigenaardige gedrag, is hiermee voldaan.

Criterium 8

Het achtste criterium van de schizotypische persoonlijkheidsstoomis is dat de patiënt geen intieme vrienden of vertrouwelingen heeft. Tenminste niet buiten de familieleden in de eerste graad. Onder criterium vier is reeds gewag gemaakt van het ontbreken van vrienden. Bij gebrek aan vrienden fantaseert Elmer een broer, André. Deze broer is erg aardig voor Elmer en neemt cadeaus mee van zijn verre reizen op de boot De Voorspoed.

'Ik heb een broer en die is van huis weggelopen,' zei ik: 'hij is op een schip.' (p. 28)

Dat Elmer clubs opricht om jongens om zich heen te hebben die hij dan tot zijn vriendenkring kan rekenen, bevestigt dit criterium. Omdat er geen vrienden zomaar naar Elmer komen, moet hij argumenten hebben om ze over te halen. De oprichting van een club is een van die argumenten. In totaal worden er drie clubs opgericht: de Club Voor De Grafkelders (p. 24), de Nieuwe Leger Club (p. 52) en De Leger Club (p. 62). Doch in geen van deze gevallen lukt het Elmer werkelijke vrienden te maken.

Kinderen willen graag bij een club horen, omdat dat geborgenheid geeft (De Wit & Van der Veer, 1989). Doch de wijze waarop Elmer dit 'horen bij' aanpakt, getuigt van een vreemde kijk op geborgenheid. De clubs van Elmer hebben eerder als doel

krampachtig een vriendenkring te maken. Hiermee is aangetoond dat voor Elmer ook criterium acht geldt.

Criterium 9

De schizotypische persoonlijkheid is angstig voor sociaal contact en voelt zich niet op zijn gemak tussen andere mensen, vooral niet als zij geen familie zijn. Hij of zij heeft interactie met anderen als dat moet, maar dat gaat niet van harte. Men ziet zichzelf als niet-passend tussen andere mensen. Deze sociale angst neemt niet af in de loop van de tijd, en ook niet als hij of zij de mensen beter leert kennen. Dat komt doordat deze sociale angst is gebaseerd op achterdocht omtrent andermans motieven. Na verloop van tijd wordt de patiënt zelfs steeds achterdochtiger en meer gespannen.

Deze angst is geen vrees voor bijvoorbeeld honden, maar een pathologische angst: angst voor dingen waarvoor iemand niet bang hoeft te zijn. Dit soort angst komt, in uiteenlopende vormen, bij nagenoeg alle persoonlijkheidsstoomissen voor (De Jonghe, 1992).

Elmer richt clubs op om vrienden te maken, maar als dat lijkt te slagen, beangstigt de vriendschap hem weer:

'Jij moet ook de club uit,' zei ik. 'Jij bent opgestookt, dat merk ik heel goed. Jij wil ook dat de club ophoudt. Van nu af aan ben je geschorst.' (p. 37)

Als Elmer en Maarten een middag op pad zijn, lijkt het alsof ze enigszins nader tot elkaar komen. Ineens moet Elmer daar echter een stokje voor steken. Hij voelt een onbewuste angst opkomen als ze beiden in een etalage staan te kijken naar een autoracebaan:

'Het is een mooi ding,' zei ik. In werkelijkheid voelde ik een grote treurigheid naderen. 'Ik moet naar iemand toe,' zei ik gejaagd, toen Maarten aanstalten maakte naar binnen te gaan, 'dat was ik vergeten: ik heb geen tijd meer.' (p. 57)

En als Elmer een dansende vrouw op straat ziet:

De vrouw draaide zich om, maakte een buiging en greep aan haar beide zijden de rand van haar rokken. Toen ze zich weer oprichtte zag ik dat het Werthers moeder was. Er be kroop mij een hevige angst. Bevreesd dat ze mij in de menigte zou ontdekken, bukte ik me een weinig en liet me iets door mijn knieën zakken. (p. 59)

Elmer gaat met Werther, diens zusje en tante naar een variété-theater. Daar krijgt hij ineens een angstaanval. Hij voelt zich duidelijk niet thuis in een hem onbekende omgeving waar veel mensen samenkomen:

Ik werd bevreesd en besloot niet meer te kijken. (p. 72)

Ook aan het laatste criterium voldoet Elmer.

Conclusie

Volgens de DSM-IV wordt de schizotypische persoonlijkheidsstoornis gekenmerkt door een voortdurend aanwezig patroon van sociale en interpersoonlijke tekortkomingen. Ook is er een beperkte mogelijkheid tot intieme relaties en voelt de patiënt hierbij een acuut ongemak opkomen. Verder komen er cognitieve en perceptuele vervormingen voor en zonderlingheid in denken en gedrag. We kunnen spreken van een schizotypische persoonlijkheidsstoornis als de patiënt voldoet aan tenminste vijf van de negen hierboven besproken criteria. Elmer voldoet aan alle negen.

Gebruikte literatuur

- Berman (Jeffrey), *Narcissism and the novel*, New York University Press, New York, 1990.
- Comelissen (Igor), 'Het winterverhaal dat Gerard Komelis van het Reve niet schreef', in: Wim Wennekes & Igor Comelissen, *Omtrent De Avonden*, De Engelbewaarder, Amsterdam, 1981, pp. 73-104.

- Derksen (J.J.L.), *Handboek persoonlijkheidsstoornissen. Diagnostiek van de DSM-IV en ICD-10 persoonlijkheidsstoornissen*, De Tijdstroom, Utrecht, 1993.
- Gomperts (H.A.), 'Gerard Reve: realist, symbolist, humorist', in: Raat (G.F.H.) (samenstelling), *Over De Avonden. De eerste roman van Gerard Reve*, Uitgeverij Conserve, Amsterdam, 1989, pp. 291-311.
- Hochman (Baruch), *Character in literature*, Cornell University Press, Ithaca, 1985.
- Jonghe (Frans de), *Eline Vere bij de psychiater*, Aramith Uitgevers, Bloemendaal, 1990.
- Jonghe (Frans de), *Angst in de dagelijkse praktijk*, Aramith Uitgevers, Bloemendaal, 1992.
- Koster van Groos (G.A.S.), *Beknopte handleiding bij de diagnostische criteria van de DSM-IV*, Swets & Zeitlinger, Lisse, 1995.
- Marres (René), 'Gerard Reve *Werther Nieland*', in: *Lexicon van literaire werken*, Martinus Nijhoff Uitgevers, Groningen, 1990.
- Reve (Gerard), *Werther Nieland*, L.J. Veen, Amsterdam, herdruk van 1993 (eerste druk: G.K. van het Reve, *Werther Nieland*, G.A. van Oorschot, Amsterdam, 1949) (Paginanummers in dit artikel verwijzen immer naar de herdruk van 1993).
- Rümke (H.C.), *Over Frederik van Eeden's van de koele meren des doods*, Scheltema & Holkema, Haarlem, 1972.
- Vestdijk (Simon), *De zieke mens in de romanliteratuur*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1977.
- Vestdijk (Simon), 'Zwijgplicht in en buiten een novelle', in: Hübregtse (Sjaak) (samenstelling), *Tussen chaos en orde. Essays over het werk van Gerard Reve*, Loeb Uitgevers, Amsterdam, 1981, pp. 61-69.
- Wellek (René) & Austin Warren, *Theory of literature*, Penguin University Books, Harmondsworth, 1973.